



A.DABÍLOVTÍŇ SHÍGARMALARÍŇDA TEŇEWDIŇ QOLLANÍLÍWÍ

Karamatdinova N.

Qaraqalpaq mámleketlik univesiteti erkin izleniwshisi

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.17703816>

Annotaciya: Maqalada A.Dabilov shıǵarmalarında qollanılǵan teńewlerdiń semantika-stilistikalıq ózgeshelikleri talqılanadı. Shayır kórkemlew qurallarınıń, á sirese, teńewlerdiń haqıyqıy sheberi sıpatında bahalanadı. Teńewler qaraqalpaq dástanlarında qaharmanlar obrazın jaratıwdaǵı dástúriy úlgileri menen birge, haywan, ósimlik, predmet atamaları hám tábiyat qubılısları sıyaqlı túrli etalonlar arqalı úyreniledi. Shayır teńewlerdi adamnıń sırtqı kórinisin hám xarakterin súwretlewde ónimli paydalanǵan.

Tayanısh sózler: A.Dabilov, teńew, kórkemlew quralları, semantic-stilistika, etalon, dástan, obraz.

Аннотация. В данной статье рассматриваются семантико-стилистические особенности сравнений, используемых в произведениях А. Дабылова. Поэт оценивается как истинный мастер изобразительных средств, особенно сравнений. Сравнения изучаются на основе традиционных моделей для создания образов героев в каракалпакских дастанных, а также через различные эталоны, включая названия животных, растений, предметов и явлений природы. Поэт эффективно использовал сравнения для описания внешности и характера человека.

Ключевые слова: А. Дабылов, сравнение, изобразительные средства, семантико-стилистика, эталон, дастан, образ.

Abstract. This article discusses the semantico-stylistic features of similes used in the works of A. Dabylov. The poet is assessed as a true master of artistic devices, especially similes. Similes are studied through traditional patterns for creating character images in Karakalpak dastans, as well as through various standards (etalons), including names of animals, plants, objects, and natural phenomena. The poet effectively utilized similes to depict a person's appearance and character.

Keywords: A. Dabylov, simile, artistic devices, semantico-stylistic, standard, dastan, image.

A.Dabilov kórkemlew qurallarınıń haqıyqıy sheberi. Bul haqqında T.Mámбетniyazov «Abbaz qosıqlarında kórkemlew qurallar arqalı súwret saladı. Bul tek shıǵarmanıń sulıw jazılıwı, forma menen mazmunnıń birligi hám hár túrli kórkemlew quralları ǵana emes, al tiliniń koloritligi hám xalıqshılıǵı» [3, 171-181-бб.], - dep ayırıqsha baha bergen. Sonıń ishında teńewlerdiń qollanılıwı da óz aldına.

Teńewlerdiń tiykarǵı bólimi qaraqalpaq dástanlarında qaharmanlar obrazın jaratıw ushın qollanıladı. Qaraqalpaq dástanlarınıń obrazlarınıń xarakterliligi hám originallıǵı eń dáslep xalıqtıń óz danalıǵı menen dúzilgen teńewlerdi paydalanıw jolı menen erisiledi. Dástanlarda hayal-qızlar obrazın jaratıwda «on tórtten tuwǵan ayday», «tal shıbıqtay buralǵan», «Mollaǵa barsań qálem bar, qálemdi kór de qasın kór» sıyaqlı, al qaharmanlıq epostıń yadrosın quraytuǵın jekpe-jek yamasa batırdıń sawashı qusaǵan epizodlardı beriw



ushın «tekedeyin tiresti», «qoshqardayın dúgisti», «qorazdayın julıstı» t.b. dástúriy teńewler qollanıladı [2].

Tildiń kórkemlew qurallarınıń ishinde teńewler júdá ónimli qollanılıwı, mánilik toparlarınıń keńligi menen ajıralıp turadı. Qaraqalpaq tilindegi kórkem ádebiy shıǵarmalardan, folklorlıq materiallardan alınǵan til faktleri negizinde teńewlerdiń semantika-stilistikalıq ózgeshelikleri P.Najimov tárepinen arawlı túrde úyrenildi [4].

Teńewler qospalı sıpatqa iye quramalı konstrukciya bolǵanlıqtan, olardı birneshe toparlarǵa bólip úyrengen maqsetke muwapıq. Óytkeni bir ǵana teńewdiń ózi tilde birneshe mánilerde qollanıladı. Ózbek tilindegi adamǵa baylanıslı turaqlı teńewler 8 mánilik toparǵa ajratılǵan [5]. A.Dabilov shıǵarmalarında adamǵa baylanıslı teńewler birneshe mánilerde jumsalǵan.

Haywan atamaları etalon sıpatında alınǵan teńewler:

Seni kórgen jawlar qashtı *kiyiktey*, («Xalıq aylandı seni tuwǵan anadan», 19).

Watandı taslap ketkennen,

Iytler yańlı úrgen jaqsı («Jeńgen jaqsı», 9-bet).

Jawdı kóirse ashıwlanǵan *arıslanday*,

Fashistke aybatı Shaniyazovtıń («Shaniyazovtıń ǵayratı», 24-bet).

At basınday tasqınlanǵan júregiń,

Búlk etpedi *qoyan júrek qorqaqtay* («Xalıq aylandı seni tuwǵan anadan», 19).

Awsıraǵan suńqar qustay qızıp kel! («Gúzep kel», 43-bet).

Hárqanday xalıqtıń tilinde teńew ushın haywan hám qus atamalarınıń etalon bolıp keliw jaǵdayı gezlesedi. Joqarıdaǵı mısallardaǵı kiyik, iyt, arıslan, at, qoyan, suńqar qus sózleri járdeminde jasalǵan teńewlerdiń ayırımlarında sol haywanniń sırtqı kórinisine uqsatılǵan bolsa, al bazılarında sol haywanǵa tán xarakterge megzetiw jaǵdayı ushırasadı.

Ósimlik atamaları etalon sıpatında alınǵan teńewler:

Tal shıbıqtay buralasań («Bahadır», 16-bet).

Eki qolıń, eki ayaq,

Xızmet qılar sharshamay-aq,

Sandıǵıńdı til ashpasa,

Gewde *mázi quw bir tayaq* («Zulpiya», 42-bet).

Gújimdey jayılp ósken boyıńdı («Xalıq aynası», 20-bet).

Álhasıl dushpandı olar óltirdi,

Oq tiyer dep iyilmediń *emendey* («Xalıq aylandı seni tuwǵan anadan», 18-bet).

Jemisli aǵashtay qáddi-kámalı («Orazgúl», 26-bet).

Qazan urǵan güldey júzin soldırdı («Batır azamat», 35-bet).



A.Dabilov shıǵarmalarında, kóbinese, terek hám onıń túrlerine baylanıslı sózler teńew ushın etalon wazıypasın atqarıp kelgen. Joqarıdaǵı mısallardaǵı tal shıbıqtay, mázi quw bir tayaq, jemisli aǵashtay, emendey teńewleri pikirimizdiń dálili bola aladı.

Predmet atamaları etalon sıpatında alınǵan teńewler:

Urganda ketpeni gáwharǵa meger,

Is pitkermey tayarı joq Sháwgúldiń («Sháwgúl», 22-bet).

Qara sıya kibi qaslar sızılǵan («Bes qız», 42-bet).

Shayır shıǵarmalarında predmet atamalarınan jasalǵan teńewler hayal-qızlardıń sırtqı kórinisin, gózzallıǵın táriyiplewde qollanılǵan.

Tutqınǵa túskeni boldı iyiktey («Xalıq aylandı seni tuwǵan anadan», 19-bet).

Al mına berilgen mısaldaǵı iyiktey teńewi házirgi ádebiy tilde derlik qollanılmaydı. Iyik – qaq jıńǵıldan eki ushlı etip, sharıqqa ornatıp jip iyiriw ushın islengen ásbap. Iyiktey – iyik sıyaqlı, iyikke qusaǵan, dúp-dúziw.

Tábiyat qubılısları etalon sıpatında alınǵan teńewler:

Abılaysań jamǵırday,

Kóziniń jası móltildep,

Eteğine quyadı («Bahadır», 4-bet).

Ámiwdárya kibi máwij urıp tasqan («Palwanlarıń kiyatır», 51-bet).

Oq jawdırdı saǵan qarap burshaqtay («Xalıq aylandı seni tuwǵan anadan», 19).

Kásip hám insan iskerligine baylanıslı sózler etalon sıpatında alınǵan teńewler:

Sózdi dárya qılıp júrdim darǵaday («Berdaq haqqında qos qosıq», 32-bet).

Mısal qus mamanı boldım quládin («Ármanım», 24-bet).

Jáhán palwanınday xalıqqa mısalıń («Xalıq aylandı seni tuwǵan anadan», 19).

Qáddi-boyı áliplamday shekilgen,

Aq júzli, qara qas, kirpik tógilgen («Sháwgúl», 22-bet).

Demek, shayır shıǵarmaları tilinde teńewlerden adamnıń sırtqı kórinisin, xarakterin, hal-jagdayın hám taǵı basqa belgilerin súwretlewde ónimli qollanılǵan.

Ádebiyatlar:

1. Қарақалпақ тилинің түсіндірме сөзлігі. IV том. Нөкіс, Қарақалпақстан. –Б. 33.
2. Мақсетов Қ. Қарақалпақ қахарманлық дәстанлар поэтикасы. –Н.: Қарақалпақстан, 1965.
3. Мәмбетниязов Т.Поэзия– турмыс, гүрес хәм талпыныў.-Н., «Қарақалпақстан», 1993,
4. Нажимов П. Қарақалпақ тилинде теңеўлер. –Нөкіс, Қарақалпақстан, 2014.
5. Худойберганова Д. Матннинг антропоцентриқ тадқиқи. –Тошкент, Фан. 2013.